

## WITTGENSTEINOVÍ STAVITELÉ

Rush Rhees

## 1.

Když Wittgenstein říká, že by se výklad o tom, co znamená „jazyk“, podobal vysvětlení toho, co znamená „hra“, nemá na mysli vysvětlení běžného druhu, jaké byste podali komukoli, nýbrž vysvětlení, jaké byste mohli podat ve filosofii. A problém pak spočívá v tom, jaké vysvětlení to bude: jaký druh vysvětlení tu hledáme? Určitou analogii poskytuje tím, že odkazuje k vysvětlení „hry“, jenže to nikdy není ničím víc, než analogií, a občas si nemusíme být jisti, jak ji vlastně máme brát. Samozřejmě, existuje analogie mezi mluvením a hraním hry. Ale já tu mám na mysli analogii spočívající v myšlence „vysvětlení“: analogii, která by ukázala, co může být „vysvětlováním toho, co něco znamená“ či „vysvětlováním toho, co něco je“.

Wittgenstein ne vždy rozlišoval mezi „jazykem“ a „mluvením“, což občas přináší problémy. Dejme tomu, že řeknete, že „mluvení“ pokrývá rodinu navzájem souvisejících případů tak jako „hra“. A pak řeknete, že jazyk – či jazyk, kterým mluvíme – je rodina jazykových her. Zde byste neříkali prostě, že tyto hry jsou jednotlivými případy toho, co nazýváme jazykem, nýbrž že *některý konkrétní* jazyk je rodinou jazykových her: že jednota jazyka je tohoto druhu. A toto rozlišení je důležité, zvláště ve spojitosti s ideou „konkrétního jazyka, který lidé sdílejí“, a toho, že „něco se říká v tomtéž jazyce“. K tomu se vrátím.

Zvláště když uvažujeme o „mluvení“, dá se v určitých ohledech analogie s vysvětlením „hry“ užít jen stěží. Předpokládám, že co znamená „hra“, byste se někomu mohli pokusit vysvětlit prostřednictvím popisu různých her. (Určitě jste totiž došli k závěru, že nikdy žádnou hru nehrál.) Pak můžeme říct, že se tímto způsobem učí, co znamená „hra“, nebo že tímto způsobem dospívá k porozumění tomu, co je hra. Ale kdybyste se pokoušeli někomu vysvětlit, co znamená „mluvit“, podobným způsobem byste vůbec postupovat nemohli. Pokud si myslíte, že ten člověk nikdy žádnou hru nehrál, začnete popisem různých příkladů. Ale

kdybyste si mysleli, že se nikdy nenaučil mluvit, nezačali byste popisem toho, jak probíhá mluvení.

Ten člověk nemůže porozumět tomu, co je to mluvení, pokud není schopen porozumět tomu, co se říká. A pokud je schopen porozumět tomu, co se říká, k čemu pak má být toto vysvětlení dobré? (Otázka, jak se cizinec učí anglickému slovu „speaking“, by tu nebyla relevantní.)

„Možná jsi už mnohokrát hrál různé hry, aniž ses kdy pokusil říct, co hra je. A možná mluvíš už celé roky, aniž ses kdy pokusil říct, co je to mluvení.“ Ale tyto případy ve skutečnosti nejsou obdobné. Pokoušíte-li se říct, co to je, hrát hru, pokoušíte se obecným způsobem ukázat, co dělají lidé, když hrají hry: popíšete dostatečně velké množství příkladů, abyste o tom poskytli určitou představu, a pak řeknete „a tak dále“. Ale zatímco tady si s tím, „co dělají lidé, když hrají hry“, úplně dobře vystačíte, popis toho, co lidé dělají, když mluví, by jako ilustrace toho, co je to mluvení, nefungoval.

Představte si, že bych popisoval, co dva lidé dělají, když stavějí, jako to dělá Wittgenstein ve *Zkoumáních* (§§ 2 a 8). Má-li to pro vás být nějakou ilustrací mluvení, musíte rozumět nejen tomu, co dělají, ale musíte rozumět také tomu, co říkají. Můj popis musí ukazovat, že mluví jazykem, kterému každý z nich rozumí a kterému budete rozumět i vy, má-li vám ta ilustrace být co platná. (Wittgenstein si představuje, že používají německá slova. Domnívám se, že by řekl, že to není podstatné.)

Jestliže někdo něco říká, říká to v nějakém konkrétním jazyce. Pokud něco říká, je schopen mluvit s lidmi, a k tomu musí mluvit nějakým sdíleným jazykem. Pokud tímto jazykem mluvím já, budu s to rozumět, co se zde říká, nebo se o to aspoň mohu pokusit.

Toto je jeden z důvodů, proč je tak obtížné jasně nahlédnout, co by mělo být „obecným výkladem o tom, co je to jazyk“. Obtížnost nespočívá prostě v tom, že bychom si říkali, zdali „Všechno tohle jsou příklady jazyka“ znamená, že pokud užíváme stejné slovo, musejí ty příklady mít společně nějaké obecné rysy. Na něco takového bychom se mohli ptát v případě obecnosti „hry“. Problém spočívá v představě „tétoho jazyka“ – když například říkám, že mluvíme tímž jazykem. Jako by poznámky pronášené v tomtéž jazyce měly cosi společného, takže pokud znáte tento jazyk, jste schopni jim rozumět.

V době, kdy psal *Traktát*, by Wittgenstein možná řekl, že když něco „je v tom a tom jazyce“, znamená to prostě, že to je jazyk či že to je věta. „Die Gesamtheit der Sätze ist die Sprache.“<sup>1</sup> A všechno, co by se

<sup>1</sup> L. Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*, přel J. Fiala, Praha 1993, teze 4.001: „Celek vět je jazyk.“ – Pozn. překl.

rozumělo *sdíleným* jazykem, by pokrývala představa, že něco je jazykem či je srozumitelné. Wittgenstein totiž tvrdil, že všechny věty musejí mít jistou sdílenou srozumitelnost či jistou souměřitelnost čistě díky tomu, že jsou větami nebo že mají smysl.

Tato představa „všech vět“ byla krajně problematická, a Wittgenstein ji opustil, ještě než začal psát *Zkoumání*. S představou „patření k jazyku“, tak jako s představou „lidského jazyka“ (srv. „ein bestimmtes Bild der menschlichen Sprache“),<sup>2</sup> byly rovněž potíže, i když v jiných ohledech. Tyto si však Wittgenstein podržel. Předmětem jeho zájmu je stále „lidský jazyk“ spíše než konkrétní jazyk či jazyky, jimiž lidé mluví. Když říká, že jakýkoli jazyk je rodinou jazykových her a že kterákoli z těchto her může být sama o sobě úplným jazykem, neříká ale zároveň, zda lidé, kteří se třeba účastní jistého množství takových her, mluví v každé z nich tímž jazykem. Popravdě řečeno dost dobře nenahlížím, jak by lidé podle této představy *vůbec kdy* mohli nějakým jazykem mluvit. Ale tyto otázky jsou obtížné.

## 2.

Když říkám něco jako „Můžu vědět docela dobře, co je to hra, a přece ti nemusím být schopen nijak obecně říct, co je to hra“, mám přitom na mysli toto slovo a určité obtíže, které ohledně něho občas pocítujeme: třeba otázku, co vede lidi k tomu, že jednu věc hrou nazvou, a jinou ne, nebo třeba jaký druh obecnosti toto slovo má. V tom totiž může panovat nedorozumění, a to i tehdy, pokud nikdo neporozuměl onomu slovu nesprávně. A kdybychom si v těchto otázkách zjednali jasno, měli bychom pak v každém případě i lepší porozumění tomu, jak je to slovo používáno.

Kdybychom ale usilovali o lepší porozumění jazyku, bylo by to jiné. I zde panují nedorozumění – a proto se takto ptáme –, ale nejsou taková jako nedorozumění, která lidé mohou mít ohledně použití slova „hra“. Kdybyste řekli, že náš problém se týká nalezení uspokojivého výkladu o tom, jak se používá slovo „jazyk“, snažil bych se ukázat, že toto je problém zvláštního druhu a nelze se s ním vypořádat způsobem, který by byl možný v případě problému se slovem „hra“.

---

<sup>2</sup> „Určitý obrázek o lidském jazyku.“ Přel. O. B. Srv. existující český překlad in: týž, *Filosofická zkoumání*, přel. J. Pechar, Praha 1993, § 1. – Pozn. překl.

Tato nedorozumění zde jsou tím, co Wittgenstein nazýval „neporozuměním logice našeho jazyka“, z něhož vznikají filosofické problémy. Myslím, že jde o tohle: jsme na rozpacích ohledně toho, zda něco lze říct, nebo ne. Či vyjádřeno běžnějším způsobem: to, co se snažíme říct, ukazuje, že v tom máme zmatek. Tento zmatek či nejistota má určitou souvislost se schopností mluvit, a tedy nejspíše také s učením se mluvit: je to zmatení pojící se k otázce, co se vlastně člověk učil, když se učil mluvit: k otázce, co to je, něco říkat, a co je to rozumění. Zmatení či nejistota tohoto druhu (které není jen zmatením ohledně gramatiky konkrétních výrazů) vedlo mnohé ke skepticizmu, který tím či oním způsobem proniká do všech velkých filosofických otázek. A rozumět tomu, co filosofie hledá, znamená v jistém smyslu rozumět jazyku či rozumět tomu, co je to jazyk.

V době, kdy psal *Traktát*, by Wittgenstein možná řekl, že logice jazyka rozumíte tehdy, pokud rozumíte syntaxi určitého symbolismu – nebo možná *symbolismu* jako takovému. I ve svém pozdějším pojetí by stále tvrdil, že v logice jazyka jde o způsob, jímž slova něco znamenají – což pokrývá velkou část toho, co dříve myslel „způsobem, jímž znaky symbolizují“. Nyní už zde ale není přítomna tatáž představa *zákonů* symbolismu ani esenciální povahy znaků. A nepovažuje už za důležité nalézt symbolismus, který by jednoznačným způsobem ukazoval logickou formu různých výroků, zatímco v *Traktátu* se domníval, že bez ní nebude možné ukázat jejich vztah ke skutečnosti. Pokud nenajdeme jejich logickou formu, nemůžeme nalézt ani „způsob, jakým něco znamenají“: nemůžeme porozumět tomu, co je vůbec činí výroky.

V tomto dřívějším pojetí tedy „porozumění logice jazyka“ a „porozumění vztahu logiky k jazyku“ spadají zřejmě vjedno.

V pozdějším pojetí tomu tak není. Wittgenstein stále říká, že „se učíme logice tím, jak se učíme jazyku“, ale to má větší význam pro to, co nám říká o logice, než pro to, co nám říká o jazyce. Ale když se snažíme porozumět logice jazyka, tím, oč nám obecně jde, není logická forma různých výroků ani logická struktura jazyka. Ve skutečnosti je sama představa „logické struktury jazyka“ ilustrací toho, co by nyní nazval *neporozuměním* logice jazyka. Celá představa struktury či systému, stejně jako představa logické spojitosti, závisí na tom, co je to mluvení. Ale tímhle se vlastně vůbec nic neříká, protože mluvení není jedna věc, a „mít význam“ také není jedna věc. Toto je na porozumění jazyku patrně tím nejobtížnějším, a právě proto Wittgenstein odkazuje k jazykovým hrám.

Když říká, že dítě se učí různým jazykovým hrám s tím, jak se učí mluvit, má zčásti na mysli to, jak rodiče učí dítě používat různé výrazy. Vysvětluje ale také, co to *je*, „učit dítě výrazům“: co to je, být výrazem nebo něco znamenat, a co to je, mít jazyk. Tohle vám nijak nepomůže při učení dítěte a v jistém smyslu to o jazyce nic neříká: např. nic, co by bylo zajímavé pro filology. Ale když mi vysvětlujete různé hry, když vysvětlujete, co děláme s různými slovy pro barvy, nebo způsob, jak používáme slova „dobrý“ nebo „kontinuita“ nebo „mysl“ – hry, které s nimi hrajeme –, ukazujete mi tím, jakým způsobem něco znamenají. Ukazujete mi tímto způsobem, díky čemu má jazyk význam, i když jste při tom neodkázali k žádné obecné formě či struktuře. Ukazujete mi, co to znamená, že lidé mluví o různých věcech.

Myslím, že taková je zhruba Wittgensteinova pozice. Považuje nicméně za hotovou věc, že v těchto různých jazykových hrách hovoříme tímž jazykem. Mnohé z toho, co říká o filosofickém nebezpečí, že se dáme zmást například ohledně toho, jakou hru hrajeme, když mluvíme o počítacích, a toho, jakou hru hrajeme, když mluvíme o hmotných předmětech, závisí právě na tomto. A pokud říkáme, že v různých hrách mluvíme tímž jazykem, co tu pak znamená „mluvit tímto jazykem“? Nemůžeme to nijak vysvětlit tím, že popíšeme hru, kterou hrajeme.

Zdá se mi, že problém stále tkví v jisté nejasnosti ohledně toho, co by podle našich představ takové vysvětlení mělo dělat.

### 3.

Zvláště obtížné je to tam, kde Wittgenstein hovoří tak, jako kdybychom v různých jazykových hrách mohli spatřovat různé jazyky. Takto hovoří například na začátku *Hnědé knihy* a také v příkladech ze samého začátku *Zkoumání*, jako je ten se staviteli. A srovnání „hry“ a „jazyka“ k tomu jen přispívá, když jím chce ukázat, co se myslí obratem „tvořit rodinu případů“. „Případy“ her jsou totiž samy všechny hrami; a samozřejmě žádnou hru *netvoří*. Různé jazyky také *netvoří* jazyk. Tady se ukazuje, že se snažím rozvést a uplatnit tuto analogii způsobem, který pro ni nebyl zamýšlen. A přiznám se, že jsem v rozpacích. Řekněme, že když mluvíme o svých pocitech a když mluvíme o hmotných předmětech, jako jsou automobily, hrajeme různé jazykové hry. A tyto různé jazykové hry zjevně nejsou různými jazyky v tom smyslu, v jakém jimi jsou angličtina a francouzština, už jen proto, že z určitých výkladů by se mohlo zdát, že můžeme říct, že lidé hrají tutéž jazykovou hru ať v angličtině,

nebo ve francouzštině; ale zvláště proto, že nemá žádný smysl hovořit o překládání z jedné z těchto jazykových her do té druhé. Wittgenstein však v *Hnědé knize* zároveň říká, že na ty různé jazykové hry, o nichž poznamenal, že tvoří jazyk, je třeba nahlížet „ne jako na neúplné části jazyka, ale jako na jazyky, které jsou samy o sobě úplné, jako na úplné systémy lidské komunikace“.<sup>3</sup> Varuje zde před pomýlenou představou, že bychom mohli shledávat nějaký jazyk „neúplným“, a polemizuje také s názorem podobným názoru z *Traktátu*, že by mělo být možné spočítat všechny možné formy vět. Velmi mnoho filosofie logiky souvisí právě s tím a kritika, kterou ve svých poznámkách o jazykových hrách rozvíjí Wittgenstein, zasahuje pravděpodobně hlouběji než kterákoli jiná před ním. Zároveň ale i sama otevírá nové problémy.

Ve svém příkladu se staviteli ze *Zkoumání* popisuje Wittgenstein dva muže, kteří pracují se stavebními kameny. V různých okamžicích této práce vykřikuje jeden z nich povely, ke kterým používá velmi omezené množství výrazů, a ten druhý reaguje na povely tak, že například přinese desku, když ten první vykřikne „deska!“ Potom Wittgenstein řekne, že ti muži by nemuseli mít žádný jiný jazyk kromě tohoto; a dokonce že by to mohl být veškerý jazyk nějakého kmene. Předpokládám, že by se používal pouze při stavebních pracích tohoto druhu. Zdá se mi ale, že tady je něco špatně. Problém není v tom, představit si lidi, kteří mají jazyk s takto omezeným slovníkem. Problém je v tom, představit si, že by mluvili tím jazykem jen kvůli tomu, aby si udíleli tyto specifické povely při této práci, a jinak by nemluvili vůbec. Nemyslím si, že něco takového by znamenalo mluvit jazykem.

Když Wittgenstein naznačuje, že děti v tomto kmeni by se *mohly* učit těmto povelům a tomu, jak na ně reagovat, předpokládám, že se tím myslí, že dospělí by těchto výrazů užívali při podávání tohoto návodu a to že by se lišilo od jejich užití při faktické práci. Pokud tyto výrazy patří k nějakému jazyku, pak je tohle docela přirozená věc, tak jako by pro stavitele bylo přirozenou věcí používat jich při odkazování ke své práci i poté, co už odešli domů. Pak by ale používání výrazů a rozumění výrazům nebylo prostě součástí techniky stavení. Rozumět povelu „deska!“ by neznamenovalo jen reagovat správně při práci.

Pokud tu jde o skutečné stavební práce, ty nejdou vždycky podle plánu; zádrhele se dějí. Ale když tito stavitelé narazí na nějaký zádrhel, který zdrží práci a překvapí je, pak i když spolu snad mluvili v průběhu

<sup>3</sup> Přel. O. B. Sr. existující český překlad in: L. Wittgenstein, *Modrá a hnědá kniha*, přel. P. Glombíček, Praha 2006, str. 107 n. – Pozn. překl.

své běžné práce, nebudou spolu mluvit, zatímco se budou snažit přijít na to, v čem je problém. Naučili se totiž jen *signálům*, které nelze použít žádným jiným způsobem.

Popravdě řečeno to vypadá, jako by Wittgenstein popisoval nějakou *hru* se stavebními kameny, a ne to, co by lidé dělali, kdyby opravdu stavěli dům. Ve hře nejsou žádné zádrhele toho druhu, na něž narážíte při práci. I signály jsou součástí takové hry. Ale takhle není možné provést to, co Wittgenstein chtěl. Takto nelze ukázat, jak se mluvení vztahuje k životu, který lidé vedou.

V každém případě – a to je hlavní problém, který zde spatřuji –, pokud by se naučili pouze těmto zvoláním a reakcím na ně, nebyl by tu žádný rozdíl mezi tím, co smysl má, a tím, co ne. Mohli by být zmateni zvoláním, na něž nebyli vycvičeni. Ale to by se nijak nelišilo od jejich zmatku z toho, pokud by někdo pohnul kamenem nějakým způsobem, který nebyl součástí rutiny, v níž byli vycvičeni.

Wittgenstein by možná řekl, že pro tyto lidi není rozdíl mezi „tohle obecně neděláme“ a „tohle nemá žádný smysl“. Mohla by tu být určitá analogie s příkladem lidí, kteří nerozlišují mezi fyzickou možností a možností geometrickou.<sup>4</sup> Tito lidé si povšimnou, že když tímto způsobem přeložíte papír, provedete tuto konstrukci; a nikdy se neptají, zda jde o geometrický vztah mezi tvary, nebo o důsledek fyzických vlastností onoho papíru. Podobně by lidé v tomto našem příkladu prostě nepovolovali určité výrazy nebo by k nim nepřihlíželi; a nebylo by k ničemu, abychom se ptali, zdali je odmítají jako nesmyslné, nebo je odmítají proto, že nejsou součástí jejich každodenní rutiny. (Tak jako my bychom si asi nijak nevšíмали výpovědi učiněné v jazyce, kterému nerozumíme.)

Já si však nemyslím, že s tímhle se lze spokojit. Pokud by nebyl rozdíl mezi tím, učit se přemísťovat kameny tak, jak to lidé vždycky dělají, a učit se, co dává smysl, pak bychom podle mého názoru nemohli říci, že se ti lidé učí mluvit.

Wittgenstein si občas kladl otázku, jestli by mohli existovat lidé, kteří by měli jen aplikovanou, a ne čistou matematiku. Mohli bychom i tak říct, že počítají a že mají důkazy, i když by u nich důkaz vypadal asi tak, že by vám ukázali, co dostanete, když tímto způsobem přeložíte papír: ukázali by vám, co dostanete, když použijete tuto metodu při očíslování ovcí a jejich rozdělování do houfů, a tak dále. Tyto důkazy by neměly nic společného s „utvářením pojmů“, na rozdíl od důkazů v čisté matematice. Mohli

---

<sup>4</sup> Týž, *Poznámky o základech matematiky*, přel. J. Fiala, Praha 1992, str. 145. – Pozn. překl.

bychom předpokládat, že ti lidé užívají důkazů jen pro predikci: „Tímhle způsobem dostaneš tohle.“ Tyto důkazy by pak nebyly normativní v tom smyslu, v jakém jsou normativní matematické důkazy. Ale právě z tohoto důvodu by jejich celé postavení či role jakožto důkazů zůstalo nejasné. Wittgenstein říká: „Mě mate způsob, jakým jsou tyto důkazy *udržovány*.“ Jsou souborem technik užívaných jako předpověď, ale netvoří systém provázaný vzájemnou závislostí jakéhokoli druhu. A není jasné, jak lidi přesvědčit, aby si tyto důkazy osvojili, nebo jakou sílu by měly.

„Takhle prostě věci děláme.“ Můžeme říct, že na tomhle závisí smysl (či jakkoli jinak to nazveme) toho, co je řečeno? Uvažme například otázku, zda člověk užívá slov „stejným způsobem“. Co o tom rozhoduje? Nebo co tato otázka vůbec znamená? V našem jazyce, jak jím mluvíme, existují určité standardy správnosti a nesprávnosti, a ty vstupují do hry, když říkáme, že nyní se to slovo stejným způsobem neuvžívá, nebo když říkáme, že někdo něčemu porozuměl špatně. Ale nenahližím, jak může nějaký takový standard být ve hře, kterou Wittgenstein popsals.

V *Poznámkách o základech matematiky* Wittgenstein říká: „Chci říct: pro matematiku je podstatné, že její znaky se používají i v civilním životě. Právě jejich použití mimo matematiku, tedy *význam* těchto znaků, činí hru se znaky matematikou. Právě tak jako není logickým závěrem, transformuji-li jeden útvar v jiný (např. jedno uspořádání židlí v jiné), pokud tato uspořádání nemají nějaké užití v jazyce *i mimo* tuto transformaci.“<sup>5</sup>

Mohli byste se zeptat, proč by mělo tolik záležet právě na tomto – na faktu, že jsou používány i jinde. A jeden důvod je ten, že tyto výrazy pak nejsou pouze součástí jedné konkrétní rutiny. Jejich užití jinde má co do činění s jejich relevancí či významem pro to, co právě říkáme. Právě způsob, jakým dospíváme k obeznámenosti s nimi i v jiných souvislostech, rozhoduje o tom, zda má smysl je dát dohromady zde, například: zda lze jeden nahradit druhým, zda jsou neslučitelné atd. Význam, který mají v této hře, není možné prostě vidět na tom, co s nimi děláme nebo jak na ně reagujeme v této hře.

Nepředpokládá se, že stavitelé vyvozují nějaké závěry nebo počítají. Ale pokud spolu navzájem mluví, význam výrazu, který používají, nemůže spočívat pouze v tom použití nebo reakci na něj, k nimž dochází při této práci. Ohledně logického závěru šlo o to, že kdyby znaky neměly žádné užití či význam mimo tu transformaci, pak by transformace sama

<sup>5</sup> Přel. O. Beran. Srv. existující český překlad in: L. Wittgenstein, *Poznámky o základech matematiky*, str. 104. – Pozn. překl.



nenesla žádný význam a nic by neukazovala. Jestliže spolu lidé mluví, význam té či oné poznámky není takový, jako význam logického závěru. Poznámky, které ti lidé činí, nicméně mají jistou vzájemnou souvislost; jinak by spolu vůbec nemluvili, i kdyby vyslovovali věty. A jejich poznámky by nemohly mít žádnou relevanci jedna pro druhou, pokud by výrazy, které užívají, nebyly užívány i v jiných souvislostech.

#### 4.

Když se někdo učí mluvit, neučí se jen tvořit věty a vyslovovat je. Nemůže tomu být ani tak, že se pouze naučil reagovat na příkazy. Kdyby nedělal nic jiného než to, neumím si představit, že by mohl mluvit, a nikdy bych se ho na nic nezeptal. Jestliže se učí mluvit, učí se vám něco říct; a snaží se o to.

Když se učí mluvit, učí se, co je možné říct; byť tápavě, učí se, co má smysl říct. Nabývá určitého smyslu pro to, jak spolu různé poznámky navzájem souvisejí. Díky tomu je schopen vám odpovídat a ptát se vás na různé věci a díky tomu také začíná být schopen sledovat smysl rozhovoru nebo sám rozhovor vést. Lépe řečeno, je zavádějící formulovat to tak, že *díky tomu* tohle dělá, jako bychom tu měli před sebou jakýsi stav a něco, co je jeho výsledkem. Jakmile totiž začne vést rozhovor a snaží se vám něco říci a porozumět vaší odpovědi, *už tím* nabývá smyslu pro to, jaký význam pro sebe navzájem mohou mít různé poznámky. A díky tomu, že se tomuto učí, může pokračovat v mluvení nebo v učení se. Pokud se mnou dokáže mluvit nebo se mě na něco zeptat nyní, bude schopen se mě zeptat na něco jiného i později.

Obratem „co má smysl říct“ nemám na mysli to, že se učí správnému způsobu užití různých výrazů, i když i tomu se učí. (Učí se, které stavební díly nazvat deskou a které nazvat třeba trámem.) Ale „co má smysl říct“ není totéž jako „smysl, který tyto výrazy mají“. Více společného to má s tím, na co má smysl odpovědět nebo nač má smysl se ptát, nebo s tím, jaký smysl může mít nějaká poznámka ve spojitosti s jinou.

Učí se vám něco říct. To souvisí s tím, že může pojmout myšlenku, oslovit vás a pozdravit vás. A tomu ho nemůžete naučit tak, že ho postrkujete krok za krokem při provádění techniky těchto úkonů.

Není to ani jako učit se hře. Když ho učíme, můžeme *používat* něco jako hru. Opakujeme mu zvuky, které vydává on, a tímto způsobem ho vedeme k napodobování jiných zvuků, které vydáváme my. A tohle je hra. Ale to není to, čemu se ho snažíme naučit. A pokud se nenaučí nic

jiného, než takhle hrát, nenaučí se mluvit. Nikdy vám nic neřekne ani se vás na nic nezeptá.

A když bude umět mluvit, nejspíš nás to potěší, protože „teď už sám umí říkat různé věci – a nejen opakovat“. Avšak důležité tu je, že umí říkat různé věci, ne to, že konstruuje nové věty – jako by to bylo cvičení. Můžete mu nějaká cvičení uložit, pokud chcete otestovat jeho slovní zásobu. Ale nebudete takhle zjišťovat, zda umí mluvit.

Také jeho znalost cizího jazyka můžete otestovat pomocí nějakých cvičení. A to by bylo v jistém smyslu totéž, jako kdybyste chtěli vidět, zda si osvojil určitou notaci. Nebo kdybyste chtěli vidět, zda ovládá aritmetiku. Wittgenstein měl ve zvyku mluvit o tom, že dítě se učí násobit tak, že mu nejprve předvádíme různé příklady násobení, pak je necháváme samo provádět tyto a jiné příklady a opravujeme jeho chyby, a nakonec řekneme: „A teď už pokračuj dál samostatně.“ Ale kdybyste něco podobného tvrdili o tom, jak učíme dítě mluvit, vynechali byste to nejdůležitější. Pokud umí mluvit, má vám co říct. V aritmetice je tomu jinak. Mít co říct není součástí toho, čeho dosáhlo, když se naučí násobit.

Ani naučit se hrát hru neznamená prostě naučit se provádět cvičení. A když Wittgenstein srovnával učení se mluvit s učením se hře, jedním z důvodů bylo, že hru obecně hrajete s druhými lidmi. To z ní však ještě nedělá něco takového, jako je rozhovor nebo mluvení. Samozřejmě, ne každé mluvení je rozhovor, ale myslím, že bez rozhovoru by žádné mluvení ani jazyk nebyly. Kdyby někdo nedokázal vést rozhovor a neměl žádné ponětí o kladení otázek nebo pronášení poznámek, podle mě bychom nemohli říct, že umí mluvit. A jedním z důvodů, proč rozhovor není jako hrát spolu hru, je ten, že smysl různých tahů a protitahů je obsažen ve hře samotné. Naproti tomu z rozhovoru a z toho, co je v něm řečeno, se můžeme něco naučit, něco se dozvědět. Obecně platí, že každý z nás do rozhovoru také něco vnáší: ne v tom smyslu, v jakém by mohl přispívat do hry nějakou svou dovedností, ale že má prostě něco, co by řekl.

Rád bych postavil do protikladu (*a*) externí relace mezi tahy ve hře, a (*b*) interní relace mezi poznámkami, které lidé pronášejí k sobě navzájem. Pojem „interních relací“ má technický smysl, a může být tedy zavádějící. Naznačuje ale, že se jedná o „významové souvislosti“, o to tu jde. Nelze jej redukovat na spojení existující v rámci hry. A to jde dohromady s faktem, že z rozhovoru se můžeme něco naučit či dozvědět: že to, oč v něm jde, se nevyčerpává tím, co se děje v tu chvíli a tam.

To souvisí s tím, že máme něco, co bychom řekli. Například v šachu je podstatné to, že své figurky dostanete – nemusíte si je někde najít nebo rozhodovat o tom, čím budou.

Když mi budete dávat lekce z cizího jazyka, můžeme při tom vést předstírané rozhovory, abych tak měl příležitost konstruovat vhodné věty a podávat vhodné odpovědi. Nikdo z nás se z toho, co se při tom říká, nic nedozví, protože nikdo z nás tomu druhému ve skutečnosti nic neříká. A kdyby nebylo rozdílu mezi skutečným mluvením a takovým předváděním či předstíráním, pak *by* mluvení *bylo* téměř jako hra.

Ještě jednou: pokud vím, že umíte mluvit, pak má smysl, abych se vás zeptal, co myslíte svými slovy, abych se vás snažil přimět vyjádřit jasněji to, co chcete říct, a abych se vás na to ptal: jde o stejně skutečný smysl, jaký pro mě má to, že vám odpovídám. Zdá se, že příklad se staviteli nic z tohoto neumožňuje. Nikdo z nich nemůže tomu druhému odpovědět – nic takového jako odpovídání tu neexistuje a nemělo by žádný smysl. A nic takového tu ani být nemůže, dokud je význam výpovědi omezen na „to, co s ní děláte“ v této konkrétní souvislosti.

## 5.

Dostáváme se zpět k otázce, co to je mít jazyk, nebo co to je mluvit. Právě tuto otázku se Wittgenstein snaží zodpovědět pomocí své analogie s hrami. Mluví o hrách, které hrajeme s tím či oním výrazem – například se slovy pro barvy, nebo s výrazem „metr“ či „dobrý“. A někdo by se mohl ptát: „Co máte proti tomu, že učení se těmto různým výrazům *je* učením se mluvit? Učení se mluvit není *jedna* věc – jako by to byla také jakási jedna operace nebo něco, co stojí nad tím, co s těmito rozmanitými výrazy děláme. Kdežto znát použití těchto výrazů – být schopen je použít při těch příležitostech, kdy se objevují při kontaktu s druhými lidmi – to znamená mluvit.“

Na to bych mohl odpovědět jen tím, co jsem se už pokusil říct. Nechci naznačovat, že existuje nějaká jedna věc, kterou se každý učí, když se učí mluvit – zvlášť pokud to má znamenat něco srovnatelného s „nějakou jednou operací“. Chtěl jsem říct, že učít se mluvit neznamená učít se, *jak* mluvit nebo jak něco dělat. Nejde o učení se dovednosti či technice – i když učení se cizímu jazyku se tomu může přibližovat. (Ale ani to se nepřibližuje příliš.) Kdyby však opravdu šlo o něco takového, co naznačuje námitka, kterou jsem formuloval v předchozím odstavci –

kdyby nešlo o nic jiného než o to –, pak by dítě nevidělo rozdíl mezi hromadou vět a řečí, která dává smysl. Jak jsem ale řekl, právě řeč, která dává smysl, je tím, čemu se dítě učí, i když je tomu nelze naučit pomocí jakéhokoli drilu, jehož pomocí byste je snad mohli naučit jménům předmětů. Myslím, že to získává převážně na základě způsobu, jakým s ním mluví a jak mu odpovídají členové jeho rodiny. Tímto způsobem nabývá představy o tom, jak spolu mohou jednotlivé poznámky souviset a jak to, co si lidé navzájem říkají, dává nějaký smysl. V každém případě to není nic takového jako učít se významu toho či onoho výrazu. A i když pak dítě samo pokračuje v mluvení, není to, jako když pokračuje v používání konkrétního výrazu či souboru výrazů, i když to první v sobě samozřejmě to druhé obsahuje.

Poznámky v hovoru mají určitou relevanci jedna pro druhou. Ale ne tím způsobem, jak jsou provázány prvky nějaké techniky, nebo třeba tahy ve hře. Je-li moje poznámka nějak relevantní pro vaši, je to kvůli tomu, co jsem řekl já a co jste řekli vy: ne jen proto, že pozice, kterou každý z nás zaujímá při té které práci, mají také nějaký vzájemný dopad. Právě proto musíme poznámkám v hovoru rozumět, dříve než můžeme nahlédnout, co mají jedna s druhou do činění – to se děje způsobem, jímž tahy ve hře jeden s druhým co do činění nemají.

Ptáme-li se, *jak* souvisejí například s ostatními věcmi, které někdo říká, budeme klást otázky, do jejichž probírání se zde jen stěží můžu pustit. Wittgenstein říkával, že představit si jazyk znamená představit si životní formu. Tato myšlenka byla v jeho pozdních spisech důležitá, ale nevysvětlil příliš explicitně, co obnáší. Někdy o tom mluví jako o způsobu *fungování* a je obtížné vidět rozdíl mezi tímto a jazykovou hrou. Nebo mluví o institucích, jako jsou peníze nebo prodej a nákup dřeva. To je však podle mého matoucí. Je jasné, že je jistá významná souvislost mezi jazykem, jímž lidé hovoří, a životem či kulturou, kterou si vytvořili. Přitom je důležité zdůraznit, tak jako to dělal Wittgenstein, že abychom porozuměli tomu, co lidé říkají, je třeba rozumět nejen slovíčkům a pravidlům gramatiky. Rozdíl mezi dvěma různými životními formami však nejsou jako rozdíl mezi jednou formou instituce (například manželskými zvyklostmi či finančními institucemi) a formou jinou. Z činnosti stavitelů nezískáte představu, že by tu šlo o lidi mající určitý způsob života. Mají písně, tance a slavnosti, a mají pověsti a vyprávění? Budí v nich zločiny určitého druhu hrůzu, vystavují některé lidi veřejnému posměchu? Dodáte-li k popisu jejich počínání na staveništi „a to je asi tak všechno“, budou vypadat jako loutky. Avšak pokud zároveň mají nějaký život a řeknete-li, že jejich mluvení je součástí tohoto života,

bude to znamenat něco jiného, než když řeknete, že jejich mluvení je součástí této jejich stavitelské činnosti.

Jazyk je cosi, co může mít literaturu. Právě v tom se tak velmi odlišuje od šachů. Pokud do literatury zahrnujeme i lidové písně a vyprávění, platí, že literatura je čímsi nesmírně důležitým v téměř kterémkoli jazyce: důležitým pro způsob, jakým je v tom jazyce rozuměno věcem, které lidé říkají. Tohle má co dělat například se „silou“, kterou ta či ona poznámka v daném jazyce může mít. A tímto způsobem uvedená skutečnost souvisí také s tím, v čem vidíme nějaký smysl, a v čem ne.

Samozřejmě je tu mnoho dalšího, co je také nutné. Chcete-li nějakým lidem porozumět, musíte vědět, o čem mluví. A k tomu je třeba vědět, jak farmaří a jak stavějí, znát jejich manželské zvyklosti a další věci. Neříkám, že je to méně důležité než literatura. Říkám jen, že by bylo zavádějící popisovat jazyk jako část toho – jako část způsobu či způsobů, jakými dělají různé věci; zvláště kdyby to mělo naznačovat, že jazyk příslušný ke stavění nesouvisí s jazykem příslušným k chodu místního správního úřadu o nic víc, než pohyby prováděné na stavbě souvisí s pohyby, které lidé vykonávají na úřadě. Nebo že jazyk, který lidé používají doma, nesouvisí s jazykem, který používají v práci, jiným způsobem, než jakým může souviset způsob, jakým vedou svou domácnost, s tím, jakým způsobem organizují svou práci nebo řídí úřad.

Dítě se učí mluvit tak, aby to, co říká, dávalo smysl, a aby samo nalezlo smysl v tom, co se říká, a takto tomu bude, ať bude mít jakékoli povolání, nebo ať bude právě dělat cokoli. Jinými slovy, existuje rozdíl mezi tím, co říkáme, a tím, o čem mluvíme, a to jde ruku v ruce s myšlenkou, že k tomu, že říkáme to, co říkáme, máme důvod.

To neznamená, že poznámky pronesené v konkrétním jazyce tvoří systém a že jen díky tomu nabývají smyslu. Ale naznačuje to cosi jako sdílené rozumění. Přemýšlet o jazyce jako o systému, nebo jako metodě určitého druhu (srv. „metoda znázornění“, „metoda projekce“), ba téměř jako teorii určitého druhu je nesprávné, už jen proto, že jazyk je cosi, čím spolu lidé navzájem mluví. V tomto ohledu vůbec není podobný matematice. A bylo by matoucí domnívat se, že „jazyk“ se k tomu, co se v tom jazyce říká, vztahuje tak, jako se čistá matematika vztahuje k matematice aplikované. Toto srovnání ale zároveň cosi naznačuje. Když mluvíme o sdíleném rozumění, nemám tím na mysli jednoduše to, co Wittgenstein nazýval „shodou v reakcích“,<sup>6</sup> která umožňuje mluvit o tom, že používáme nějaké slovo stejným způsobem nebo že je používáme správně.

<sup>6</sup> Srv. L. Wittgenstein, *Filosofická zkoumání*, § 242. – Pozn. překl.

Má spíše co do činění s tím, co chápeme jako něco, co dává smysl, či s tím, čemu lze porozumět: s tím, co je možné lidem říct – s tím, co by se kdokoli, kdo tím kterým jazykem hovoří, mohl snažit říct.

*Přeložil Ondřej Beran*